

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Л. І. Юрченко

ЕКОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Видавничий дім “Професіонал”
“Центр учбової літератури”
Київ – 2009

УДК 502/504(075.8)

ББК 20.1я73

Ю 83

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18 -14540 від 26.09.2007)*

Рецензенти:

Касімов О. М. – доктор технічних наук, професор, завідувач лабораторії систем і засобів управління промисловими відходами Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем;

Поляков В. О. – академік ЛАН України, доктор економічних наук, професор кафедри економіки і менеджменту Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»;

Задніпровський В. В. – перший заступник начальника управління охорони навколишнього природного середовища в Харківській області.

Юрченко Л. І.

Ю 83 Екологія. Навчальний посібник. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», Центр учбової літератури, 2009. – 304 с.

ISBN 978-966-370-132-5 (Професіонал)

ISBN 978-966-364-957-3 (ЦУЛ)

Навчальний посібник є адаптованою до навчальних потреб систематизацією провідних поглядів і позицій сучасної екологічної думки. В ньому широко і ґрунтовно розкриваються спеціальні питання, передбачені освітньо-професійною програмою для студентів напрямку «Економіка і підприємництво». Темі для вивчення ілюструються прикладами і дослідженнями окремих ситуацій та конкретних випадків.

Для студентів вищих навчальних закладів екологічного напрямку підготовки. Книга може бути корисною також екологам та економістам-практикам, усім, кому не байдужі проблеми сучасної екології.

УДК 502/504(075.8)

ББК 20.1я73

ISBN 978-966-370-132-5 (Професіонал)

ISBN 978-966-364-957-3 (ЦУЛ)

© Юрченко Л. І., 2009.

© «Видавничий дім «Професіонал», 2009

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ 1. ЕКОЛОГІЯ ЯК НАУКОВА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА; ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ	9
Розділ 2. АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ. РЕГІОНАЛЬНІ ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ	15
2.1. Вплив людської діяльності на навколишнє середовище	15
2.2. Екологічні проблеми України	21
2.3. Вплив екологічних проблем навколишнього середовища на здоров'я людини	30
Розділ 3. ЕКОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ. СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ	34
3.1. Поняття екологічного моніторингу, його мета та завдання ...	34
3.2. Види та рівні екологічного моніторингу	36
3.3. Державна система моніторингу навколишнього природного середовища	42
3.4. Дані моніторингу забруднення навколишнього середовища в Україні	51
Розділ 4. ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ	63
4.1. Науково-технічний та інформаційний прогрес і економіка природокористування	63
4.2. Госпрозрахунковий механізм раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища... ..	66
4.3. Економічна та соціальна ефективність здійснення природозахисних заходів.....	77

Розділ 5. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ	94
5.1. Цілі, завдання та напрямки раціонального природокористування	94
5.2. Наукові засади раціонального природокористування	95
5.3. Принципи раціонального природокористування.....	97
5.4. Економічні методи раціонального природокористування	102
Розділ 6. ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ТА ПРОБЛЕМИ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ	117
6.1. Екологічна експертиза, загальні положення	117
6.2. Основні методологічні підходи в процедурі проведення екологічної експертизи	131
6.3. Правовий статус експерта екологічної експертизи	143
6.4. Розвиток та вдосконалення екологічної експертизи, міжнародне співробітництво в галузі екологічної експертизи ...	146
Додаток 1 до розд. 6	155
Додаток 2 до розд. 6	176
Розділ 7. ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ	187
7.1. Етапи становлення та розвитку екологічного аудиту	187
7.2. Екологічний аудит як вид управлінської та підприємницької діяльності	189
7.3. Процедура проведення екологічного аудиту	210
7.4. Правові основи екологічного аудиту	220
7.5. Екологічний аудит як інструмент підвищення інвестиційної привабливості підприємства	234
Розділ 8. УПРАВЛІННЯ ВПЛИВОМ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ. ПЛАНУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	241
8.1. Передумови впровадження міжнародних стандартів ISO серії 14000 на системи управління навколишнім середовищем в Україні	241
8.2. Мета та принципи управління навколишнім середовищем	243
8.3. Проведення первинного екологічного аналізу	245

8.4. Розробка екологічної політики та планування	247
8.5. Переваги, які надає організації система управління навколишнім середовищем	251

Розділ 9. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА І РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

9.1. Визначення пріоритетів в галузі міжнародної практики охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування	258
9.2. Міжнародне співробітництво та інтеграція в галузі охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування	265
9.3. Міжнародне екологічне законодавство	270
9.4. Екологічна комунікація в виробництві, реалізації і споживанні продуктів харчування та товарів широкого вжитку	286
9.5. Нові форми міжнародного екологічного співробітництва ..	287

ЛІТЕРАТУРА

ВСТУП

Проблеми довкілля являють собою органічне переплетення економічних, політичних, правових, етичних, а також наукових й технологічних компонентів. Уся діяльність людей, у тому числі й наукова, споконвічно була спрямована на те, щоб найповніше розкрити таємниці природи, приборкати і підпорядкувати її задоволенню своїх різноманітних і постійно зростаючих потреб. Тож наука, особливо на попередніх етапах цивілізаційного розвитку, виступала засобом підкорення людиною всіх природних сил і ресурсів, які вважалися невичерпними, а права людини на володіння і розпорядження ними — необмеженими.

І хоча ставлення людини до природи принципово не змінилось, екологічна криза досить істотно протверезила частину людства. Велика планета Земля в нашій свідомості раптом стала на диво малою і слабкою, а незліченна кількість її мешканців — пасажирами одного човна. Суворая реальність вимагає чіткого усвідомлення, що краще вжити заходів зараз, до того, як станеться біда, ніж потім долати її згубні наслідки. Але дуже непросто відмовитись від усталеного порядку, який має лише ту перевагу, що добре знайомий усім, хто ним користується. Прикро, але факт, що багато фізиків, хіміків, металургів, агрономів, громадських діячів не переглянуть своїх позицій, не відмовляться від технократичних інтенцій, доки якимось потрясінням не змусить їх це зробити. Але, як відомо, хто живе тільки минулим чи сьогоднішнім, неминуче прогледить майбутнє.

Олюднення природного середовища в планетарному масштабі покладає величезну відповідальність як на вчених, так і на всіх без винятку жителів планети. Змушені розгортати багатоаспектну природоохоронну діяльність, ми раптом виявили, що не маємо належної інформації про середовище свого проживання. Весь попередній багатовіковий досвід людства був спрямований, головним чином, на дослідження і використання окремих фрагментів

природного оточення з метою одержання необхідних матеріальних благ. Тому він виявився надто «фрагментарним» і «спеціалізованим». Відновлення порушеної рівноваги здійснювалося самою природою. Нині її поновлювальні можливості майже вичерпані.

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості.

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалося найбільш «дешевим» способом – без будівництва відповідних очисних споруд. Це було можливим за відсутності ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування та без урахування вимог охорони довкілля.

Виятковою особливістю екологічного стану України є те, що екологічно гострі локальні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами.

Для того, щоб виправити становище і не допустити на території України повної і незворотної екологічної катастрофи, необхідно створення ефективної державної системи охорони довкілля і раціонального використання природних ресурсів. В цій системі одне з найважливіших місць посідає детальний еколого-економічний аналіз намічуваної та діючої господарської діяльності, який складається з багатьох соціально-економіко-екологічних стандартних процедур.

Формування еколого-економічних поглядів відповідно до сьогодення, ускладнюється існуючими стереотипами. Стара модель господарювання забезпечення відтворення за рахунок використання додаткових ресурсів — надто живуча і її переборення є надзвичайно складною справою. Зламати помилкову дилему (або зростання виробництва, або збереження природи, а третього нема) серед управлінської та фінансово-економічної еліти є першочерговим завданням екологічного виховання і освіти майбутніх спеціалістів. Одним із видів екологічних знань, якими повинен володіти економіст, є витрати на природоохоронні заходи і штрафи за порушення екологічних норм і стандартів. Звідси виникає необхідність навчання студентів методикам збору, використання та економічного аналізу показників оцінки

екологічного стану підприємства на основі існуючого законодавства, оскільки кваліфікований економіст, а також керівник повинен уміти прогнозувати можливість погіршення життєдіяльності підприємства (а іноді банкрутства) і запропонувати заходи щодо нейтралізації екологічних загроз.

Екологізація економічного і фінансового середовища має цілком реальні та відчутні для підприємства форми — це і екологічні обмеження на ресурси, і вплив екологічних витрат на прибуток, вплив екологічної сприятливості на реальну ринкову ціну капіталу.

Одержані в курсах економічних дисциплін знання і навички об'єктивної оцінки екологічного стану підприємства представляють можливість закріплення та поглиблення елементів загальної екологічної культури, а також практичного використання цих матеріалів в інтересах підприємств. Такий підхід виявляється ще більш важливим у світлі перспективи неухильного розширення штрафних санкцій за порушення санітарних норм природокористування.

Словом, в умовах сучасності необхідно негайно зробити природокористування більш раціональним і науковообґрунтованим. Тут величезна роль належить, звичайно, економічній екології. Розгляду основних питань з даної галузі сучасної екологічної науки і присвячується посібник.